

УДК 343.9

М.О. Мокряк,
аспірант кафедри криминології та кримінально-виконавчого права
Національний університет «Одеська юридична академія»

ДО ПРОБЛЕМИ ФЕНОМЕНОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Анотація. У статті досліджено поняття феномену у криминології у зв'язку із визначенням феноменологічних характеристик ЗМІ. Окреслено базові положення щодо ролі феноменології у криминології. Виявлено закономірності формування криминологічного феномену. Надано загальну класифікацію ЗМІ. Охарактеризовано ЗМІ як криминологічний феномен крізь призму їх впливу на особистість і суспільство.

Ключові слова: феномен, криминологія, феноменологія, засоби масової інформації, криминологічний феномен.

Актуальність теми дослідження. Криминологами доведено, що механізм впливу відомостей, розповсюджуваних засобами масової інформації, на стан злочинності носить складний і неоднозначний характер. При цьому інформація на власне кримінальні теми надає вибірковий вплив на суспільну свідомість. З одного боку, у певної частини населення, що володіє нестійким сприйняттям, повідомлення про злочини, насильство стимулює внутрішню готовність до агресії, що, в свою чергу, може у взаємодії з конкретною життєвою ситуацією привести таку особу до вчинення злочинів. З іншого боку, подібна інформація для більшості громадян, що володіють належною з точки зору суспільної моралі ступенем законослухняності і психологічної стійкості, навпаки, стимулюють певні захисні механізми.

Фахівці-криминологи, як правило, сходяться на думці, що повідомлення в засобах масової інформації з проблем злочинності є складовою частиною

криминологічної інформації. Тобто, висвітлюючи практично будь-яку соціальну проблематику, засоби масової інформації не тільки аналізує сюжети, здатний бути оціненим криминологами як криминогенного, або антикриминогенного, але і сам стає одночасно суб'єктом і об'єктом криминологічного контролю, що впливає і на стан злочинності, і на її попередження.

Ступінь дослідження проблеми. З одного боку проблематика ролі ЗМІ у криминології є досить широко висвітленою. Цю тезу доводить значна кількість досліджень аналітичного характеру та історичний досвід вивчення проблеми (В.Т. Томін, Ф.К. Рябікін, Г.М. Ярош, О.І. Бугера, О.І. Напиральська, В.І. Галаган, Г.Н. Горшенков, Н.С. Малушкіна, А.Г. Горшенков, Ю.І. Гололобова, О.О. Плотніков, А.О. Токарев, М.Б. Чабанянц, В.В. Боровікова, П.С. Булатецкий, О.С. Осіпова). З іншого ж боку — монографічних та дисертаційних досліджень (в Україні зокрема) дуже обме-

жена кількість, у сусідніх державах же тематика якщо і отримує розвиток — то лише у одному певному напрямку. Разом з тим, аналіз наукових робіт показує, що в цілому зазначена проблема розроблена недостатньо. Такий стан теоретичної розробки проблеми позначається на практичній діяльності як правоохоронних органів, самих ЗМІ, так і на суспільних процесах взагалі.

Метою статті є виявлення особливостей характеристики засобів масової інформації як криминологічного феномену.

Виклад основного матеріалу. Феноменологія (походить від грецького φαινόμενον — явище і logos — слово, вчення), на думку більшості дослідників, є галуззю філософії, яка розглядає якості і ознаки об'єктів і відносини між ними як необхідність, як явища природи. Завданнями феноменології є формалізація відносин між об'єктами і представлення їх у формі законів і взаємозалежності. Феноменологія суспільства вивчає формальними засобами структуру суспільних систем, груп, інших складових елементів, їх розвиток і взаємодію та залежності [1, с. 85].

Як наука феноменологія спирається на явища, факти, події (феномени) і представляє собою самостійну наукову галузь в системі теоретичного суспільствознавства — науки про суспільство і його закони. Феноменологія ґрунтується на положеннях філософського методу виявлення явищ — феноменів у реальній дійсності, вивчення їх природи та соціальних відносин, які виникають у зв'язку з їх сприйняттям.

Феноменологія як наука має подвійний характер, з одного боку це галузь загальної філософії, а з іншого, феноменологія вивчає окремі сфери

суспільного життя, набуває конкретного наукового характеру і спрямовується на пізнання тих чи інших явищ (феноменів) з використанням тільки їй властивих методів, способів і прийомів дослідження, розділяючись на ряд підгалузей феноменології як науки, наприклад, феноменологія права, феноменологія злочинності, феноменологія влади, феноменологія конфлікту тощо. Феноменологія злочинності, будучи одним із аспектів загальної феноменології суспільства, одночасно є вченням про форми прояву злочинності, а відтак є окремою дисципліною криминології, яка займається вивченням конкретних форм злочинності, конкретних злочинів і кримінальних сфер. Феноменологія злочинності має вихід на проблематику філософії права і загальної криминології і може забезпечити перехід через правознавство від філософії права до рішення практичних завдань, протидії злочинності, від наукового пізнання права, до його філософського осмислення і розробки конкретних форм діяльності з протидії злочинності в окремих кримінальних сферах, в регіоні, в певний час і за певних умов.

Злочинність і окремі злочини є кримінально-правовими явищами. Чимало питань, що належать до сфери криминології, передусім розуміння суспільного феномену злочинності, а також злочинних вчинків людини потребують теоретичних та прикладних знань з правової, соціологічної, психологічної, педагогічної наук, та певною мірою, з галузей науки біологічного напрямку: психофізіології, генетики, психіатрії, сексології тощо [2]. Феноменологія злочинності, як наука, вивчаючи злочинність в конкретних формах прояву використовує і економічну теорію і демографічну ситуацію і проблеми міграції та питання ідеоло-

гічної роботи в певних кримінальних сферах, на певних територіях і в реальних умовах.

Феноменологія злочинності, як галузь кримінології, вивчає ті ж кримінологічні проблеми, але в залежності від факторів, генеруючих ту чи іншу протиправну дію, відокремлює групу факторних феноменологічних моделей, відбирає суттєві, врахування впливу яких дозволяє розробляти заходи протидії для їх усунення або підтримки для посилення їх позитивного впливу. Феноменологія злочинності вивчає злочинність як соціальне явище, пов'язане з суспільними процесами різноманітними факторами залежності. Фактори впливу різних суспільних процесів на злочинність не є сталими раз і назавжди, перелік їх не можна визначити як вичерпний, оскільки він змінюється залежно від оточуючого середовища, від інших факторів часто не кримінологічного характеру, від часу, місця і суб'єктів вчинення правопорушення. Вивчення найбільш загальних, значимих та розповсюджених кримінальних явищ вимагає їх деталізації, різнобічного аналізу, проникнення в суть явища, звернення уваги на конкретну особистість, її характерні ознаки.

Л.А. Шепеленко вважає, що «немає таких змін в суспільстві, які прямо чи опосередковано не впливали б на функцію і рівень злочинності. Є фактори впливу різних суспільних процесів на злочинність, але існують і факторні впливи злочинності на суспільні процеси, які між собою взаємопов'язані. Перелік значимих факторів явища, процесу не можна визначити раз і назавжди. Цей перелік залежить не тільки від якостей досліджуваного процесу, але і від якостей постійно змінюваного оточення. Чим більше необхідна точність дослідження, тим

більше число факторів доводиться розглядати. Частина факторів діє з немалим розривом у часі. Значимість факторів постійно змінюється. Крім прямої дії, існують опосередковані. Через більшу кількість ланцюжків взаємних впливів вони впливають на функцію злочинності узгоджено, одночасно протилежні самі з собою, тому виміряти і оцінити побічні впливи факторів надто складно» [3, с. 37].

Але, якщо розглядати в рамках кримінологічного дослідження феноменологію ЗМІ та їх вплив на злочинність, то визначити засади феноменології ЗМІ досить важко. Загалом, якщо взяти до уваги точку зору В. Кебуладзе про те, що Е. Гуссерль створював на основі феноменологічної філософії універсальну методологію наукового пізнання [4, с. 53], то в рамках нашого дослідження феноменологію варто розглядати саме як метод пізнання ЗМІ у кримінологічному аспекті.

Засоби масової інформації впливають на особистість, суспільство і державу. Вплив на особистість полягає в передачі інформації, яка бере участь у формуванні особистісних установок і переконань, визначенні морально-етичних орієнтирів. Це відбувається завдяки тому, що засоби масової інформації в значній мірі впливають на формування картини світу людини.

З точки зору діалектики, жоден засіб масової інформації не здатен передати інформацію абсолютно об'єктивно і в повному обсязі. Можна говорити про прагнення до об'єктивності і повноти, як про прагнення до якогось ідеалу, який, однак, недосяжний. Таким чином, велика кількість мас-медіа створюють фрагментарну картину того, що відбувається, яка в єдності з внутрішніми, вже раніше сформованими (в тому числі і під впливом ЗМІ) установками,

і дозволяє реципієнту інформації ви-робляти своє індивідуальне бачення об'єктивної реальності.

Незначне викривлення реальної ситуації в одну сторону буде, з точки зору теорії ймовірності, компенсовано спотворенням в іншу сторону, проте серйозна зміна початкових даних, їх підтасовка можуть привести реципієнта до принципово хибних висновків. Ця думка може штовхнути людину на доріжку девіантної поведінки, яке згодом може перерости в злочинне. Таким чином, інформація ЗМІ може надавати на реципієнтів такий інформаційний вплив, яке, в кінцевому рахунку, призведе до негативного для суспільства зміни криминологічної обстановки — підвищення рівня та інтенсивності злочинності, збільшення частки тяжких і особливо тяжких злочинів, посягань па життя і здоров'я людини. Такий вплив в рамках цієї роботи буде називатися криминогенним. Криминогенний вплив може виявлятися на різних етапах злочинної поведінки і, в залежності від рівня, буде мати свої характеристики. При цьому необхідно враховувати, що вплив відбувається і на різні об'єкти — на суспільство в цілому, на потенційних злочинців, на жертв, на працівників правоохоронних органів і, нарешті, на самих журналістів. При цьому вплив може мати як тривалий ефект (іноді навіть використовують термін «зомбування») так і надавати миттєвий і надзвичайно інтенсивний психогенний вплив.

У науковій літературі такі поняття, як «засоби масової комунікації» і «засоби масової інформації» нерідко вживаються як синоніми. Однак дані терміни не тотожні. У роботах сучасних дослідників під терміном «комунікація» розуміється процес спілкування, «руху смислів в

соціальному часі, обмін інформацією між соціальними суб'єктами» “. Ряд авторів комунікацію представляють як соціальний процес, необхідний елемент взаємодії народів і держав, в результаті якого відбуваються передача і взаємопередача інформації, оцінок, смислів, цінностей і т.д. Таким чином, комунікацію необхідно розуміти не тільки як механізм поширення інформації, в тому числі і за допомогою технічних засобів, а й як інструмент впливу на суспільну свідомість, спосіб здійснення зв'язку та взаємодії людей в соціумі.

Криминолог Г.М. Горшенков розглядає масову комунікацію «як забезпечує життєдіяльність суспільства, якій притаманні такі ознаки, як інформаційна основа, соціальна обумовленість, переважна опосередкованість, охоплення масових аудиторій» [5, с. 20].

На наш погляд, поняття «масова комунікація» не є тотожним визначенню «масова інформація», хоча нерідко в літературі обидва терміни виступають синонімами. Масова комунікація - це діяльність з розповсюдження повідомлень і матеріалів з метою інформаційного впливу на масові аудиторії. Даний процес здійснюється за допомогою масової інформації через пресу, телебачення, радіо, Інтернет і ін.

Відзначимо, що останнім часом досить значна увага у теоретиків і практиків викликає питання щодо можливості віднесення мережі «Інтернет» до ЗМІ. Низка вчених вважають, що Інтернет в цілому є ЗМІ. На думку А.І. Аكوпова, Інтернет «без будь-якої частки перебільшення можна розглядати як певне глобальне засіб масової інформації», яке потрібно вивчати в двох напрямках. з одного боку, всі інтернет-простір можна розглядати як якесь структуроване ЗМІ, з іншого — як створовані журналістами

електронні версії друкованих видань і власне електронні мас-медіа.

Так, А.В. Борисов пропонує наступне визначення засобів масової комунікації — «це комплекс способів і установ, взаємопов'язаних організаційно і технічно, а також призначених для обміну і систематичного поширення відомостей для затвердження різних ідей, цінностей і здійснення впливу на вибір людиною форми її соціальної ідентифікації» [6, с. 40]. В.Т. Томін справедливо зазначає, що при використанні терміну «засоби масової комунікації» підкреслюється універсальна зв'язок між членами суспільства, створювана і підтримується телебаченням, радіо, пресою і т.д. [7, с. 3]. Вже склалася традиція позначати такі інститути з включенням слова «засоби». Як приклад можна привести що використовується в зарубіжних країнах поняття «mass media», де «media» — це засоби, які передають такі повідомлення.

Система засобів масової інформації є багаторівневою, розгалуженою і неоднорідною. Її складові відрізняються за технічними можливостями створення і поширення інформації.

Загальноприйнято, що засоби масової інформації поділяються на такі види:

I. Друковані видання:

- газета;
- журнал;
- альманах;
- бюлетень.

II. Радіо-, теле-, відео-, кінохронікальних програми.

III. Телеканал, радіоканал.

IV. Мережеве видання.

Механізм впливу засобів масової інформації на стан злочинності носить складний і далеко не однозначний характер. Інформація на кримінальні

теми впливає на суспільство вибірково. З одного боку, у певній частині населення, яка має нестійкий тип психіки, повідомлення про злочинність, насильство підвищують рівень агресивності, що, в свою чергу, може у взаємодії з конкретною життєвою ситуацією привести їх до скоєння злочинів. З іншого боку, зазначені відомості для деяких громадян, що володіють належною мірою законслухняності, навпаки, змушують проявляти певні захисні заходи.

Висновки. На наш погляд, діяльність засобів масової інформації включає в себе процес не тільки поширення певних відомостей, а й формування громадської думки і особистого ставлення до них. Це передача не тільки інформації, а й пов'язаних з нею ціннісних ідей, стимулюючих розуміння і прийняття певних норм і зразків поведінки. В сучасних умовах засоби масової інформації є не тільки джерелом відомостей для населення про події, але не менш ефективним засобом пропаганди і переконання.

Таким чином, засоби масової інформації, використовуючи відомості кримінального змісту, впливають на ставлення людини до навколишньої дійсності і спонукають їх до різних дій. При цьому вплив засобів масової інформації має подвійне значення: їх діяльність може носити, з одного боку, попереджувальний характер в результаті формування об'єктивних уявлень про злочинність, її причини, особливості її попередження, а з іншого — сприяти вчиненню злочинів, так як матеріали про злочини, насильстві і жорстокості, освітлювані засобами масової інформації, стають фактором, що обумовлює криміногенний поведінку всього населення та окремих його громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Веприцький Р.С. Феноменологія злочинності як галузь криминології / Р.С. Веприцький // Форум права. — 2013. — № 3. — С. 84-87.
2. Закалюк А.П. Курс сучасної української криминології : в 3 т. / А.П. Закалюк. — К.: ЮрінЕ, — 2007. — 423 с.
3. Литвак О.М. Держава і злочинність: монографія. — К.: Атіка — 2004. — 304 с.
4. Кебуладзе В. Феноменологія і герменевтика у структурі філософської і гуманітарної освіти // Філософська думка: Український науково-теоретичних часопис. — 2013. — №. 5. — С. 52-59.
5. Горшенков Г.Н. Массово-коммуникативное воздействие на криминологическую ситуацию (региональный аспект): автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук / Г.Н. Горшенков. — Н.Новгород, 1997. — 44 с.
6. Борисов А.В. Средства массовой коммуникации как источник политической социализации личности военнослужащих : дис. ... канд. философ. наук : 09.00.10. — Москва, 1999. — 191 с.
7. Томин В.Т. Использование средств массовой информации в борьбе с преступностью: учебное пособие. — Горький, 1976. — 96 с.

Мокряк М.О.

К проблеме феноменологической характеристики средств массовой информации.

Анотація. В статті досліджено поняття феномена в криминології в зв'язі з визначенням феноменологічних характеристик СМІ. Визначено базові положення про ролі феноменології в криминології. Виявлені закономірності формування криминологічного феномена. Представлена загальна класифікація СМІ. Охарактеризовано СМІ як криминологічний феномен крізь призму їх впливу на людину і суспільство.

Ключові слова: феномен, криминологія, феноменологія, средства массовой информации, криминологічний феномен.

М. Mokryak

To the problem of the phenomenological characteristic of mass-media.

Summary. The article explores the concept of criminological phenomenon due to the characteristics of phenomenological determination of media. The basic provisions on the role of phenomenology in criminology are outlined. The regularities of formation of criminological phenomenon are highlighted. A general classification media is provided. Media are characterized as criminological phenomenon through the prism of their impact on the individual and society.

Keywords: phenomenon, criminology, phenomenology, media, criminological phenomenon.

